

איציק מאַנגער

ד"ר שלמה עטינגער

(געווידמעט ד"ר מאַקס וויינרײך, דעם פֿאַרשער און אַרויסגעבער פֿון ד"ר עטינגערס פּתבים).

די יידענע האָט גערעדט און גערעדט. געמאָלן ווי אַ מיל. איידער זי האָט אַרויסגעזאָגט איין וואָרט, זענען שוין צען אַנדערע געפֿלויגן אויף צו פֿריער. דאָקטאָר עטינגער איז געזעסן, אַנגעשפּאַרט מיט ביידע עלנבויגנס אין טיש און זיך צוגעהערט.

– אַז די כאַליערע האָט געזאָלט כאַפֿן די כאַליערע, דאָקטער, איידער זי איז געבוירן געוואָרן אויף דער וועלט. וואָס האָט זי געוואָלט פֿון מיין איידעם, וואָס? אָט איז ער געווען פֿריש און געזונט, געהאַרעוועט און מפרנס געווען דאָס ווייב מיט די פֿינף קינדערלעך, האָט זיך באַוויזן אין אַ שיינעם טאָג די כאַליערע און האָט אים אַוועקגעלייגט אין איינע דריי טעג. איבערגעלאָזט מיין טאָכטער, אַ וויסטע אַלמנה מיט פֿינף יתומים נעבעך. איצט ליגט דאָס אַלץ אויף מיין פֿליצעס, און איך אַליין, דאָקטער, בין אַן אַלט און שווער מענטש, קוים וואָס איך זשיפע.

דאָקטאָר עטינגער האָט זיך צוגעהערט צו די רייד פֿון דער אַלטער יידענע. מיט האַלב צוגעמאַכטע אויגן האָט ער געטראַכט, אַז די יידענע איז בפֿירוש גערעכט: „אַ כאַליערע האָט טאַקע געמעגט נעמען די כאַליערע“, איידער זי איז געקומען אויף דער וועלט, אַ היפּשן חורבן האָט זי אַנגעמאַכט אין זאַמאַשטש. כמעט אין יעדער שטוב איז געווען אַ מת.

ער, דער דאָקטאָר, האָט אייגנטלעך נישט געהאַט וואָס זיך צו באַקלאַגן אויף איר. אַ דאַנק איר האָט מען זיך דערמאַנט אין אים, אַז ער האָט געענדיקט מעדיצין אין לעמבערג. אין דער צייט פֿון אַזאַ מגפֿה, האָט מען זיך געמאַכט נישט וויסנדיק; ביז איצט האָט

מען אים נישט געוואָלט אָנערקענען דעם דאָקטאָר-טיטל,
דערפֿאַר ווײַל ער האָט געענדיקט אין אויסלאַנד.

בשעת דער מגפֿה האָט מען זיך אַפֿילו געווענדט צו אים פֿון דער
מאַכט, אַז ער זאָל טאָן, וואָס ער קען און העלפֿן פֿאַרטרייבן די
כאָליעֶרע צוריק אין איר רו אַרײַן. איצט, אַז מען האָט שוין די
מגפֿה פֿאַרטריבן, וועט מען זיך ווידער דערמאַנען, אַז ער האָט
נישט לעגאַליזירט זײַן דיפּלאָם און מען וועט אים ווידער
דעגראַדירן צו דער מדרגה פֿון אַ פּשוטן פֿעלדשער.

די אַלטע האָט דערווײַל נישט פֿאַרלוירן קײַן אײַן רגע, וואָס דער
דאָקטאָר טראַכט, זאָל ער זיך טראַכטן געזונטערהייט און זי האָט
ווײַטער געמאַלן ווי אַ מיל, אויסגעגאַסן איר ביטער האַרץ.
דערצײלט ווי אַזוי שווער ס'קומט איר אָן אויפֿצוכאָווען די
אײַניקלעך, די בידנע יתומים. די טאַכטער, די אַלמנה, איז אויך
נישט קײַן געזונטע און זי אַלײַן איז אויך לעצטנס נישט מיט
אַלעמען. ס'שטעכט איר דאָ און דאָ אין דער הוסט, אין
קאָפּווייטיק נישט צו פֿאַרזינדיקן, און עס שווינדלט איר פֿאַר די
אויגן...

דער דאָקטאָר האָט זיך אַלץ נאָך צוגעהערט צו די רײד פֿון דער
אַלטער און געטראַכט, סאַראַ שײַן לשון דאָס ײִדיש-לשון איז, ער
האָט פֿון תּמיד אָן זיך ליב צוצוהערן צו דער שפּראַך פֿונעם
פּראָסטן פֿאַלק. אַ טײַערע, שײַנע שפּראַך. ער פֿאַרשטייט ניט פֿאַר
וואָס די אינטעליגענץ באַציט זיך מיט אַזאַ ביטול צו דער
דאָזיקער שפּראַך. פֿאַר וואָס מען רופֿט זי מיט דעם זידל-נאַמען
„זשאַרגאַן“. ער, דער דאָקטאָר שלמה עטינגער, האָט ליב די
דאָזיקע שפּראַך אַהבֿת נפֿש. זי איז אים אײַגן און טײַער. אָפֿט
זיצט ער בײַ נאַכט, ווען זײַן הויזגעזינט שלאָפֿט שוין, און שרײַבט
אין דער שפּראַך משלים. קלײַנע מעשהלעך און קאַטאַוועסלעך.

די ײִדענע טענהט אָבער ווײַטער דאָס איריקע: – איז בין איך
הײסט עס געקומען צו אײַך, דאָקטאָר, איר זאָלט מיר געבן אַ
רפֿואה, נאָר זעט, דאָקטאָר, אַז די רפֿואה זאָל נישט קאָסטן
טײַער, פֿון וואַנען זאָל איך נעמען, אַז איך בין אַן אַרעם מענטש,
און אויף מײַנע פּלייצעס ליגן, נישט פֿאַר אײַך געדאַכט, אַן אַלמנה
מיט פֿינף ווערים. אוי, די כאָליעֶרע, דאָקטער, אַז די כאָליעֶרע
האָט זי געדאַרפֿט טרעפֿן, אײַדער זי איז אויף דער וועלט געקומען.

דער דאָקטאָר האָט זיך אויפֿגעהויבן, אונטערזוכט די אַלטע און איר פֿאַרשריבן אַ רעצעפט.

– ס'איז אַ קלייניקייט, מומעשי, אין עטלעכע טעג אַרום וועט איר זיין אין גאַנצן געזונט. איר וועט נאָך טאַנצן אַ ברוגז-טאַנץ אויף דער חתונה פֿון אייער ייִנגסטן אייניקל.

די יידענע האָט גענומען דעם רעצעפט, מיט טרערן אין די אויגן אים געדאַנקט:

– איר זענט אַ טייערער מענטש, דאָקטער, דער אויבערשטער זאָל אייך באַצאָלן פֿאַר דעם גוטס, וואָס איר האָט געטאָן פֿאַר מיר און נאָך אַזעלכע אַרעמע-לייט ווי איך.

אַזוי ווינטשנדיק, איז זי אַוועקגעגאַנגען. דאָקטאָר עטינגער האָט געשמייכלט: „גאָט זאָל אייך באַצאָלן, דאָקטער“. פֿון דער רובֿ פֿאַציענטן זיינע הערט ער דאָס. אַ שיין פנים וועט ער מאַכן, דער אויבערשטער, אַז ער, דער דאָקטאָר עטינגער, וועט אים איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר צושטעלן די רעכענונגען פֿון אַלע אַרעמעלייט, וואָס ער האָט באַהאַנדלט אין משך פֿון זיין לעבן. אויף יענער וועלט וועט ער פֿון דער סומע קאָנען לעבן אַ גוטן טאָג. אויף דער וועלט איז אים דערפֿאַר ביטער. פֿון די אַלע פֿאַציענטן האָט ער קוים אויף וואָסער צו דער קאַשע. נאָר דאָס וואָלט נאָך געווען צום דערליידן. ער פֿון זיין זייט האָט קיין טענות נישט. אָבער זי, זיין ווייב גאַלדע, איז נישט צופֿרידן. גייט אַרום כסדר מיט אַן אַראָפּגעלאָזטער נאָז און זאָגט אים שטעכווערטלעך וואָס דערגייען ביז צו דער זיבעטער ריפּ.

און אַז מען וויל קלערן אויף קאַריק, איז זי נעבעך אויך גערעכט. אַז גאָט האָט איר באַשערט אַ מאַן אַ שלימזל, וואָס פֿאַר אים איז גענוג, אַז ער שרייבט משלים, קליינע מעשהלעך און קאַטאָועסלעך. גאַנצע נעכט קאָן ער אַזוי אַפּזיצן ביי זיך אין חדר און שרייבן. „טענטלען“ הייסט עס אויף איר לשון.

„טענטלען“ – אַ טייער וואָרט – טראַכט דאָקטאָר עטינגער. ער האָט עס שוין אַפֿילו פֿאַרשריבן ביי זיך אין נאָטיץ-ביכל, ס'וועט אַ מאָל קומען צו אַ משל, אָדער אַ קאַטאָועסל.

מען קאָן נישט זאָגן, אַז אים אַרט נישט דאָס, וואָס ער האָט נישט קיין פרנסה, ס'אַרט אים בפֿירוש שטאַרק. נאָר ווען קאָן ער זיך העלפֿן. וויל ער דען נישט? נאָך אַ מין וועלן. אָבער ווי זאָגט טאַקע זיין גאַלדע: „ס'איז נישט געפֿידלט און נישט געפֿאַרן“.

דאָס וואָרטשען פֿון זיין פֿלוניתטע טוט אים וויי. בפֿרט אַז ער פֿילט, ווי זי איז גערעכט. אָבער פֿון דעסט וועגן קאָן ער נישט גוֹבֵר זיין די שוואַכקייט זיינע. אַפֿילו אירע שטעכווערטלעך פֿאַרשרייבט ער. ער איז אַ דיכטער, דער דאָזיקער שלמה עטינגער. ער לאַזט די פֿאַרסמטע ווערטער האַגלען איבער זיין קאָפּ און פֿילט בשעת מעשה זייער שיינקייט. ס'טוט אים וויי און ער האָט הנאה פֿון זיי, ביי נאַכט ביים שרייבטיש לעבן זיי אויף פֿאַר אים. די חיות פֿון זיינע משלים רעדן דאָך אויף ייִדיש, קומט אים יעדעס וואָרט צונויף. ווען אַ שלאַנג אין זיינעם אַ משל דאַרף באַקומען לשון, רעדט זי אין דער שפּראַך פֿון זיין פֿלוניתטע, בשעת זי איז אין כּעס. גיפֿטיק, מיט שטעכווערטלעך, מיט אַנצוהערענישן. ציש, ציש.

ער דרייט זיך אַרום איבערן קאַבינעט. אַהין און צוריק. אַהין און צוריק, אָט שטעלט ער זיך אָפּ ביי דער ביכער-שאַפֿע. מיט ליבשאַפֿט קוקט ער אויף די ביכער, דעם איינציקער אוצר, וועלכן ער פֿאַרמאָגט. אָט שטייען זיי איינער נעבן דער צווייטן. די ווערק פֿון די דייטשישע משלים-שרייבערס געלערט, ליכטווער, די עפיגראַמען פֿון לעסינג, די לידער פֿון טעאָדאָר קערנער. דאָ נישט לאַנג האָט ער איבערגעזעצט קערנערס באַלאַדע „וואַלעהייד“ אויף ייִדיש. און מיט צופֿרידנקייט האָט ער פֿעסטגעשטעלט, אַז ייִדיש טויג זיך נישט נאָר פֿאַר משלים און קאַטאַוועסלעך, אַפֿילו פֿאַר דער פֿאַנטאַסטיק פֿון דער באַלאַדע איז זי פֿאַסיק. צו אַלע פֿאַרמען פֿון דער דיכטונג איז זי מסוגל. עס דאַרפֿן נאָר קומען די געהעריקע מייסטערס.

מיט אַ באַזונדערער ליבשאַפֿט האָט שלמה עטינגער באַטראַכט דעם גרויסן באַנד „שילערס ווערקע“, וואָס איז געשטאַנען אין זיין ביכערשאַנק. דאָרט אין דעם באַנד געפֿינט זיך שילערס מעכטיקע פּאַעמע „די גלאַקע“. אויפֿן שטייגער פֿון שילערס „גלאַקע“ האָט ער, דער דאָקטאָר שלמה עטינגער פֿון זאַמאַשטש, אַנגעשריבן זיין פּאַעמע „דאָס ליכט“. ביי זיי, ביי די גויים,

באגלייט דער גלאַק דעם מענטש פֿונעם וויגל ביז צום קבֿר. און
בײַ ייִדן באַגלייט דאָס ליכט דעם מענטש פֿונעם וויגל ביז צום
קבֿר. מיט אמתער מײַסטערשאַפֿט האָט ער גוֹבֿר געווען די
שווערע און קאָמפּליצירטע פֿאַרמען פֿון דער פּאַעמע. דער ריטם
פּאַסט זיך צו יעדער שטימונג, וואָס ווערט געשילדערט. אַנדערש
פֿלאַקערט דאָס ליכט אויפֿן ברית פֿונעם נײַ-געבוירענעם קינד און
אַנדערש פֿלאַקערט עס צו קאַפּנס פֿון דעם מת. אַ טײַערע
שפּראַך, אָט די ייִדישע שפּראַך. פֿאַר אַלץ אין דער וועלט האָט זי
דאָס נויטיקע וואָרט. זי איז בויגעוודיק און האַרט, צאַרט און
שטעכיק. זי קאָן פּישטשען ווי אַ קינד און שעלטן ווי אַ סעדעכע.
זי קאָן ווינקען מיט אַן אויג, „שטויס דײַך אָן, וואָס איך מײַן“ און
קאָן זײַן באַרעדעוודיק ביז צום דול ווערן. אים טוט הנאה וואָס
ער שרײַבט אין דער דאָזיקער שיינער שפּראַך. ס'איז נאָר אַ שאַד,
וואָס ער האָט נישט פֿאַר וועמען צו לײענען זײנע שאַפֿונגען. פֿאַר
וועמען, למשל? פֿאַר זײַן ווייב גאַלדע שתחיה? גײט שוין, גײט. ער
איז צופֿרידן, אַז זי לאַזט אים צו רו. וועט ער גײן פֿאַרטשעפען
מיט איר? אָט האָט ער לעצטנס אָנגעשריבן אַ דראַמע
„סערקעלע“, ליגט זי בײַ אים אין שופֿלאַד און קײנער ווייסט
אַפֿילו נישט וועגן דעם. ער האָט שוין אַ סך מאָל געטראַכט, אַז
מען דאַרף אָפּדרוקן די אַלע כתבֿים זײנע און זיך אַליין צעלאַכט
פֿון אָט דעם דאָזיקן אײַנפֿאַל.

ס'דאַרף אָפּקאַסטן אַ פֿאַרמעגן מיט געלט. און וווּ נעמט מען עס?
קוים, קוים וואָס ער האָט אויף איבערצוקומען די וואָך.

אַלע מאָל, ווען ער טראַכט וועגן אַרויסגעבן זײנע ווערק, גיט אים
אַ שטאַך אין האַרץ. ווערק, וואָס ליגן אין שופֿלאַד, זענען אַ ברכה
לבטלה. נאָר וואָס קאָן מען זיך העלפֿן?

אין פֿאַדערהויז האָט עמעצער געפֿרעגט צודרינגלעך און שאַרף:

דער דאָקטאָר איז דאָ אין דער היים? מען בעט אים, ער זאָל תּיכּף
קומען צו אַ חולה, וואָס איז קראַנק געוואָרן אויף כאַליערע.

עטינגער האָט געעפֿנט די טיר פֿונעם קאַבינעט. פֿאַר אים איז
געשטאַנען אַ יונג מיט צעשוּבערטע האַר און מיט אַ פּלאַטשיקער
נאָז.

– ווער איז קראַנק אויף כאַליערע?

– איינער, אברהם בער גאַטלאַבער. ער איז נישט קיין היגער. אויפֿן דורכפֿאַל האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אין אונדזער אַכסניה און איז קראַנק געוואָרן אויף כאַליערע.

דאָקטאָר עטינגער האָט ממש אויפֿגעשײַנט. די אויגן זײַנע האָבן אויפֿגעלויכטן פֿאַר פֿרייד:

– אברהם בער גאַטלאַבער איז דאָ אין זאַמאַשטש.

איצט וועט ער דאָך האָבן פֿאַר וועמען צו לייענען זײַן „סערקעלע“.

ער האָט אין גאַנצן פֿאַרגעסן, אַז דאָס רופֿט מען אים איצט צו אַ חולה, וואָס איז קראַנק אויף דער כאַליערע. פֿאַר אים איז גאַטלאַבער נישט קיין חולה, נאָר אַ באַרימטער שרײַבער. פֿאַר אים וועט ער לייענען זײַן דראַמע און ער וועט זאָגן מבינות.

– איך קום שוין, טאַקע די רגע – האָט ער זיך אָפּגערופֿן צום יונג. דער יונג איז תיכף אַוועק. און אַנשטאַט דער וואַליזקע מיט די אינסטרומענטן האָט דער דאָקטאָר עטינגער אַ כאַפּ געטאָן אַ דיקן העפֿט פֿונעם שרײַבטיש און זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן.

אברהם בער גאַטלאַבער איז געלעגן אין בעט, געוואַרט אויפֿן דאָקטאָר.

ענדלעך האָט זיך די טיר אויפֿגעפֿנט און דער דאָקטאָר עטינגער איז אַרײַנגעפֿאַלן אַ פֿאַרסאַפעטער, קוים געקענט דעם אָטעם כאַפֿן.

ער האָט זיך אַוועקגעזעצט נעבן חולה. אַ רגע אים באַטראַכט. דאָס אויג פֿונעם דאָקטאָר האָט תיכף דערקענט, אַז דער באַרימטער משפּיל איז ווייט פֿון כאַליערע. ס'איז העכסטנס אַ קליינע מאָגן-שטערונג און נישט מער.

– וואָס טויג אייך כאַליערע, – האָט ער צו אים אַ זאַג געטאָן. – אַמער וועל איך אייך בעסער לייענען מיין „סערקעלע“.

און נישט אַפּוואַרטנדיק קיין ענטפער, האָט ער תיכף
פּונאַנדערגעוויקלט דעם העפּט און אָנגעהויבן לייענען:

– סערקעלע, אָדער די יאַרצייט נאָך אַ ברודער, גאָר אַ נייַ
טעאַטער-שטיק אין פּינף אויפציען. פאַרשויןען: ר' משה
דאַנציקער, אַן אויפגעקומענער עושר, סערקעלע זיין ווייב, פריידע
אַלטעלע זייער...

דער דאָקטאָר האָט געלייענט אין איין אָטעם, זיך אַליין
פאַרכליניעט מיט די ווערטער, אברהם בער גאַטלאָבער האָט זיך
איינגעהערט מיט גרויס אינטערעס. די געשטאַלטן פֿון דעם
טעאַטער-שטיק האָבן ממש געלעבט. ער האָט געפֿילט זייער
אָטעם. זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט דאָ אין שטוב. דער פּאַנטאַפֿל-
העלד ר' משה דאַנציקער, די אשת חיל סערקעלע – אַלע, אַלע
פאַרשויןען פֿון דער דראַמע, וואָס זענען געווען אַריינגעפלאַנטערט
אין דער אינטריגע.

דער דאָקטאָר האָט געלייענט. אברהם בער גאַטלאָבער האָט
געהערט. די ווייזערס פֿונעם גרויסן וואַנטזייגער האָבן זיך גערוקט
נענטער, נענטער קעגן נאַכט צו.

אַז דער דאָקטאָר האָט געענדיקט דאָס לייענען, איז אברהם בער
גאַטלאָבער געשטאַנען נעבן אים. עטינגער האָט אַפֿילו נישט
באַמערקט, ווען דער חולה איז אַרויסגעקראָכן פֿונעם בעט און
ווען ער האָט זיך אָנגעטאַן.

גאַטלאָבער האָט אַרויפגעלייגט די הענט אויף עטינגערס אַקסל
און אַ זאָג געטאַן:

– אייער טעאַטער-שטיק איז גאָר אַ וואַזשנע זאַך, דאָקטאָר, אייער
„סערקעלע“ האָט מיך אין גאַנצן געזונט געמאַכט.

לאַנג, לאַנג זענען זיי נאָך ביידע געזעסן צוזאַמען, געשמועסט
וועגן השכלה-זאַכן און וועגן דער נוצלעכקייט פֿון שרייבן
„זשאַרגאָן“. דאָס וואָרט „זשאַרגאָן“ האָט באַנוצט נאָר
גאַטלאָבער. דער דאָקטאָר האָט פֿסדר באַנוצט דעם נאָמען
„יידיש“.

אַהיימגעגאַנגען איז דער דאָקטאָר אַ צופֿרידענער, אַ גליקלעכער. די גוטע ווערטער, וואָס גאָטלאָבער האָט אים געזאָגט וועגן זײַנע שריִפֿטן, האָבן אים אויפֿגעלעבט.

מען דאַרף אָנווענדן אַלע כּוחות, האָט ער באַשלאָסן, אַז אַלע מײַנע ווערק זאָלן דערשײַנען אין דרוק. שוין צײַט, כּלעבן אַז דאָס פֿאַלק, פֿאַר וועלכן איך האָב געשריבן, זאָל הנאה האָבן פֿון די אַלע זאַכן. לײַענען, לערנען און דער עיקר הנאה האָבן.

מיט פֿאַמעלעכע טריט איז ער געגאַנגען, דער דאָקטאָר. דער הימל איז געווען טיף אויסגעשטערנט. ער האָט מיט דער פֿולער ברוסט אין זיך אַרײַנגעאַטעמט דעם זומערווינט. געזען אין דמיון ווי יידן לײַענען זײַנע משלים, זײַנע קלײַנע מעשהלעך, זײַנע קאַטאַוועסלעך און זײַן „סערקעלע“.

ער האָט נישט געאַנט, דער דאָזיקער ליבער און האַרציקער דאָקטאָר, אַז אים וועט ניט זײַן באַשערט צו זען קײן אײן געדרוקט וואָרט זײַנס בײַם לעבן און אַז ערשט אין אַ סך, אַ סך יאָרן נאָך זײַן טויט, אין אַן ערך הונדערט יאָר אַרום, וועלן זײַנע כתבים דערזען די ליכטיקע שײַן און די ייִדישע ליטעראַטור וועט געפֿינען, דערקענען און אָנערקענען איר דאָקטאָר שלמה עטינגער.